

KUVVET KULLANMA HUKUKU AÇISINDAN FIRAT KALKANI OPERASYONU

Fatma TAŞDEMİR* - Adem ÖZER**

Öz

11 Eylül 2001'deki trajik terör saldırılarından bu yana devlet uygulamalarında ve doktrinde BM Andlaşması md.51'de yer alan meşru müdafaa hakkının daha esnek bir yorumu kabul görmektedir. IŞİD gibi devlet-dışı bir aktör tarafından gerçekleştirilen eylemlerin bir silahlı saldırı seviyesine ulaşabileceği kabul edilmektedir. Hatta eylemleri bir başka devlete izafe edilmese bile, "yönetilemeyen alan" ve "aciziyet" ya da "isteksizlik" ölçütleri çerçevesinde devlet-dışı aktörlere karşı meşru müdafaa hakkı kullanılabilir. Nitekim 22 Eylül 2014 tarihinden bu yana ABD ve Rusya tarafından IŞİD'e karşı Suriye ve Irak topraklarında gerçekleştirilen askeri müdahaleleri meşrulaştırmak için bu dayanaklar sıkça kullanılmaktadır. Türkiye'nin de Fırat Kalkanı Operasyonunu meşru müdafaa hakkının bu geniş yorumuna dayanarak izah etmesine hiçbir engel yoktur. Kuvvet kullanma normlarının aşındığı bir dönemden geçerken Türkiye'nin "sınırlarını, vatandaşlarını ve bekasını" korumak için gerçekleştirdiği Fırat Kalkanının Uluslararası Hukuk açısından meşruiyetini araştırmak "zorlama" bir çaba gibi gelebilir. Ancak gelecekte olası yaptırımlara maruz kalmamak için; haklarımızı dünyaya duyurmak ve bunları garanti altına almak için bu gayreti göstermek zorundayız.

Anahtar Kelimeler: Meşru Müdafaa, Yönetilemeyen Alan, Devam Eden Çatışma Argümanı, Olayların Birikimi Teorisi, İsteksizlik ve Aciziyet Testi

THE OPERATION EUPHRATES SHIELD FROM THE PERSPECTIVE OF USE OF FORCE LAW

Abstract

Since the tragic terrorist attacks on September 11, 2001, a more flexible interpretation of the right to self-defense under Article 51 of the UN Charter has been applied by the state practice and the doctrine. It is affirmed that actions carried out by non-state actors such as ISIS can reach the level of armed attack. Even its actions are not attributed to another state, the right to self-defense can be used against non-state actors by using the criteria of "ungoverned space" and "unwilling" or "unable" test. Since September 22, 2014, these justifications have been frequently used by the US and Russia to legitimize the military interventions against the ISIS in Syria and Iraq. Thus, Turkey can also use the same argument to explain the Operation Euphrates Shield by employing this broad interpretation of the right to self-defense. The norms of use of force have been eroded, and it may seem like a "debatable effort to investigate the legitimacy of the Euphrates' Shield in International Law, to protect Turkey's "borders,

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, tfatma@gazi.edu.tr

** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, ademmozerr@gmail.com

citizens and continuity". However, in order not to be exposed to possible sanctions in the future, we have to proclaim our rights to the world and to guarantee them.

Keywords: *Self-defense, Ungoverned Space, Ongoing Conflict Argument, Accumulation of events Theory, Unwilling and Unable Test*

Giriş

Mart 2011’de Suriye’de sosyo-ekonomik ve siyasal reformlara yönelik başlayan protesto hareketleri, Esad’ın vermiş olduğu tepki ile iç savaşa dönüşmüştür (Haran, 2016:1). Altı yılı aşkındır devam eden iç savaş/vekâlet savaşı Suriyelilerin hayatları için büyük etki doğurmuştur. Yaklaşık 400,000’den fazla insanın ölmesine (Hudson, 2016), iç savaş öncesi 22 milyon olan Suriye nüfusunun 6,3 milyonunun yerinden edilmesine, 13,5 milyondan fazla Suriyelinin insani yardıma muhtaç olmasına neden olmuştur (Humud, Blanchard ve Nikitin, 2017: 1). Suriye iç savaşı şiddet enstrümanlarının yaygınlaşmasına, ekonominin çökmesine, doğal kaynaklarının çoğunun aşırılık yanlısı grupların eline geçmesine, mezhepçiliğe, radikalleşmeye, altyapının çökmesine ve ulusal ve küresel aktörlerin bölgede çeşitlenmesine yol açmıştır (The Syrian Conflict, 2016:8).

Suriye iç savaşına bölgesel ve küresel aktörlerin dâhil olmasıyla sorun nitelik değiştirerek uluslararasılaşmıştır. İç savaşın ülke geneline yayılması ve Esad rejiminin otoritesini yitirmesi “yönetilemeyen alanların” ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yönetilemeyen alanda ortaya çıkan terör ve terör örgütleri ya küresel cihadizm ya da cihad dışı terörizm ve suç şebekeleri için üsler sağlamıştır (Taylor, 2016: 5). Böyle bir ortamda bir yandan IŞİD ortaya çıkmış ve küresel bir terör örgütü olarak belirmiş öte yandan Kürdistan İşçi Partisi (PKK)’nin Suriye kolu olan PYD, 13 Kasım 2013’de özerklik ilan ederek Türkiye sınır hattında Kuzey Irak benzeri yeni bir Kürt özerk bölgesi şekillendirmeye girişmiştir.

Suriye iç savaşının etkilerine doğrudan muhatap olan Türkiye, bilhassa 2013’ten bu yana ülke genelinde meydana gelen terör saldırıları sonucu, 24 Ağustos 2016’da Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile beraber Suriye’de Fırat Kalkanı olarak isimlendirilen askeri bir operasyon başlatmıştır. Ak Parti Hükümeti operasyonun amacını; Türkiye’nin güney sınırlarını terörist faaliyetlerden ve saldırılardan korumak, Suriye topraklarının bölünmesine ve parçalanmasına ve sınır bölgesinde PYD’nin koridor açmasına engel olmak şeklinde üç kırmızıçizgi üzerine oturmuştur (Turkey sets 3 red lines, 2016). Bu noktada Fırat Kalkanı Operasyonun uluslararası hukuk açısından meşruiyeti sorunu gündeme gelmektedir.

Bu çalışmada Fırat Kalkanı Operasyonu’nun (FKO) kuvvet kullanma hukuku-*jus ad bellum*- açısından meşruiyeti sorunu ele alınacaktır. Çalışmada Operasyonun silahlı çatışmalar hukuku -*jus in bello*- açısından bir değerlendirmesi yapılmayacaktır. Bu bağlamda ilk olarak Operasyona ilişkin genel bilgiler verilecektir. İkinci olarak, FKO, Birleşmiş BM Güvenlik Konseyi’nin terörle mücadele çerçevesinde aldığı 1373 (2001), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararları (Çakar,2016) çerçevesinde değerlendirilecektir. Üçüncü olarak, FKO, BM Andlaşması md. 51’deki meşru müdafaa hakkının koşulları çerçevesinde derinlemesine analiz edilecektir. Son

olarak ise FKO'nun meşrulaştırılmasında “davetle müdahale” doktrinine dayanılıp dayanılmayacağı sorgulanacaktır.

1. FIRAT KALKANI OPERASYONU

24 Ağustos 2016 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Müşterek Özel Görev Kuvveti ve koalisyon hava kuvvetleri tarafından Suriye'nin Halep kentine bağlı Cerablus bölgesini selevi cihadist bir örgüt olan IŞİD unsurlarından temizlenmesi amacıyla başlatılan FKO'ya Sultan Murad Tugayı, Şamlılar Cephesi, Feylak eş-Şam, Ceyş el-Nasr, Ceyş el-Tahrir, Hamza Fırkası, Liva el-Mutasım, Nureddin Zengi Tugayı, 13. Tümen ve Liva Sukur el-Cebel'den oluşan muhalif unsurlar katılmıştır (Acun, 2016; Şen, 2015).

FKO'ya katılan Muhalif Gruplar	Kuruluş	Bağlantılar	Nerede varlık gösteriyorlar
Sultan Murad Tugayı	2015	Türkmenler	Kuzey Halep
Şamlılar Cephesi	2014	Özgür Suriye Ordusu	Kuzey Halep
Feylak eş-Şam,	2014	Müslüman Kardeşler	Halep, Humus, İdlip, Hama, Lazkiye
Ceyş el-Nasr	2015	Özgür Suriye Ordusu	Hama
Ceyş el-Tahrir	2016	Özgür Suriye Ordusu	İdlip, Lazkiye, Kuzey Hama
Hamza Fırkası	2016	Özgür Suriye Ordusu	Halep, Mare
Liva el-Mutasım	2013	Özgür Suriye Ordusu	Kuzey Halep
Nureddin Zengi Tugayı	2011	Suudi Arabistan	Halep
13. Tümen	2013	Özgür Suriye Ordusu	İdlip, Halep, Hama
Liva Sukur el-Cebel	2012	Özgür Suriye Ordusu	İdlip, Halep, Lazkiye

Şekil 1: Fırat Kalkanı Operasyonuna Katılan Muhalif Grupların Kuruluşları, Bağlantıları ve Etkin Olduğu Yerler(Fırat Kalkanı Operasyonu'na katılan Önemli Muhalif Gruplar, 2017)

Operasyonun hedefleri ve amaçları, sınır hattımızın terör unsurlarından temizlenmesi, IŞİD ile mücadelede koalisyon güçlerine destek verilmesi olarak belirtilse de operasyonun taktiksel ve stratejik düzeyde farklılaşan hedef ve amaçları vardır (Orhan, 2016b:17-18): IŞİD'i sınır bölgesinden uzaklaştırarak vatandaşların güvenliğini ve emniyetini sağlamak, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini sağlamak, Türk Silahlı Kuvvetleri için kamuoyu desteğini sağlamak, uluslararası diyalogu sağlamak, uluslararası medyayı terörle mücadelede kendi lehine çevirmek (Jager, 2016), PYD/YPG (Halk Koruma Birlikleri)'nin Suriye'nin kuzeyinde kontrol altına aldığı bölgeleri birleştirerek fiili olarak özerk bir bölge oluşturmasını engellemek, Türkiye'nin uzun vadede Ortadoğu ve Arap dünyasına ulaşımını garanti altına almak, Suriye'nin siyasi çözüm masasındaki konumunu güçlendirmek (Orhan, 2016a:3-4), Suriye'nin kuzeyinde oluşturulacak 40 km. genişliğinde, 90 km. uzunluğunda “güvenli bölge” oluşturmak (Tharoor,2016) ile Türkiye'ye yönelik Su-

riyeli sığınmacı akınlarını önlemek ve Türkiye’de bulunan Suriyelilerin geri dönüşüne imkân hazırlamaktır. Oluşturulan güvenli bölge ile Suriye’de oluşturulan iki kantonun bağlantısının kesilmesi ve Operasyon ile Suriye’nin toprak bütünlüğünün sağlanması ve terörizmin yayılmasının önlenmesi amaçlanmaktadır.

İŞİD’in Suriye sınırında bulunan Türk yerleşim yerlerini bombalaması, canlı bombalar ve saldırılarla Türk vatandaşlarını hedef alması(Gaziantep, Atatürk Havaalanı saldırısı bunlardan bazıları) ve Suriye’nin kuzeyinde YPG’nin etkinliğini arttırması ve kantonlar oluşturması (Leigh, 2014) ile operasyonun yapılması zaruri hale gelmiştir. Türkiye’nin “yaşamsal çıkarlarını ve varlığını” tehdit eden bu gelişmeler ve uğradığı ülkesel saldırılar karşısında Türkiye “son çare” olarak kuvvet kullanma seçeneğine başvurmuştur. Türkiye’nin askeri müdahalesinin “zamanlama” bakımından (*ratione temporis*) beklenenden geç olduğu düşünülse de aşağıdaki faktörler bu durum üzerinde etkin rol oynamıştır:

1. Türkiye’nin Suriye krizinde bölgesel ve küresel aktörlerin(ABD-Rusya-İran) doğrudan müdahil olmasını beklemesi; Türkiye’nin Esad’ın tasfiyesi ve İŞİD’in temizlenmesi gibi bir yükün altına tümüyle girme seçeneğini reddetmesi; 15 Temmuz 2016’da gerçekleştirilen darbe girişimi ve girişimin bastırılmasıyla askeri bürokrasinin tasfiye edilmesi ve ordunun sivil inisiyatifin kontrolüne geçmesi(Duran, 2016)
2. 24 Kasım 2015 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri’ne ait olan F-16C savaş uçağının sınır ihlali nedeniyle Rus Sukhoi Su-24 Fencer savaş uçağını düşürmesi(Henry, 2016:9);
3. Darbe girişimi sonrası FETÖ lideri Fetullah Gülen’in iadesi ve Suriye’nin kuzeyinde varlık gösteren PYD’yi ABD’nin terör örgütü olarak görmemesi(Pothecary, 2016:3-4);
4. Türkiye iç siyasetindeki dinamiklerin gündemi meşgul etmesi(1-19 Ocak MİT tırları hadisesi, 17-25 Aralık olayları, yerel ve genel seçimler)(Oğur, 2016).

Belli temel amaçlar ekseninde hayatiyet kazanan Fırat Kalkanı Operasyonu’nun “yer” bakımından (*ratione loci*) sınırları tam olarak belirlenmemiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç: “Fırat Kalkanı harekâtının amacı bellidir. Oradaki terör belasını Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını rahatsız etmeyecek noktaya geriletilinceye kadar sürecektir” (Dışişleri Bakanlığı, 2016) diyerek bu belirsizliği teyit etmiştir.

Üç aşamadan oluşan Fırat Kalkanı Operasyonunun birinci aşaması sınır hattının İŞİD unsurlarından temizlenmesiydi. Türk Ordusu destekli ÖSO’ya bağlı güçlerin Cerablus’u alarak sınır hattı üzerinden Çobanbey’e ulaşmasıyla ilk aşama başarı ile tamamlanmış ve İŞİD ile Türkiye arasındaki sınırdaşığa son verilmiştir. Operasyonun ikinci aşaması fiili güvenli bölgenin güneye doğru derinlik kazandırılmasıydı. Bu çerçevede Türkiye, ÖSO’ya destek vererek operasyona doğrudan müdahil olmuş, Cerablus-Azez arasındaki köyler ve kasabalar İŞİD’den kurtarılmıştır. Operasyonun birinci ve ikinci aşamasından sonra çok sayıda Suriyeli mülteci güvenli alanlara yerleştirilmiş, ayrıca yerinden edilmiş çok sayıda Cerabluslunun evlerine geri dönmesine olanak sağlanmıştır. Fırat Kalkanı Operasyonunun üçüncü aşaması ise ilk etapta Halep’in kapısı olan el-Bab’ın İŞİD’in elinden kurtarılması olarak açıklanmıştır. El-Bab, Sünni-Arap nüfusunun yoğun yaşadığı stratejik açıdan çok önemli bir bölgedir. El-

Bab'ı ele geçiren güç batıda Afrin, doğuda Rakka ve Münbiç ve güneyde de Halep şehir merkezine ulaşmak için çok kritik bir köprübaşı ele geçirmiş olacaktır (Euphrates Shields Operation, 2016:2-3). Fırat Kalkanı Operasyonun "yer" bakımından El-Bab ile sınırlı kalıp kalmayacağını Trump yönetiminin sahada hangi aktörlerle işbirliği yapma tercihi belirleyecektir (El-Bab sonrası, 2017). Bu aşama dengelerin değiştiği kritik bir aşama olacağına benzemektedir. Nitekim Rusya'nın açık desteği ile PYD Münbiç'i Esad rejimine teslim etmiş ve ABD bu duruma zımni destek vermiştir (PYD Münbiç'i Rejime...,2017). El Bab'ın güneyinden Münbiç'e uzanan koridoru alan Esad rejimi Münbiç ile kurduğu bağlantı üzerinden PYD ile yeni bir ittifak oluşturmuştur. Böylece PYD, Türkiye-ÖSO güçleri ile arasında bir tampon bölge kurmuş ve Türkiye'nin Münbiç'e girmesini engellemiştir (Münbiç'te PYD eliyle Bayrak Savaşı, 2017). Rakka operasyonuna Türkiye'nin mi yoksa PKK/PYD'nin mi katılacağı, Donald Trump'ın İŞİD ile mücadele stratejisini açıklaması ile netleşecektir.

Görüldüğü üzere Suriye'de iç savaş farklı dinamiklerle devam etmekte ve farklı güç mücadelelerine sahne olmaktadır. İç savaşın vermiş olduğu yıkım ve ihlaller insanlığın dramı olarak ortaya çıkmaktadır. Suriye'deki iç savaşın sonlandırılması ve siyasi bir çözüm arayışı devam etmektedir (Orhan, 2016c). Suriye'deki çatışmaların sonlandırılması için 23-24 Ocak 2017'de düzenlenen Astana toplantısına Türkiye, Rusya, İran, ABD, Esad Rejimi ve Suriye askeri muhalefeti katılmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararına uygun olarak müzakere süreci yeniden başlatılmış; BM Güvenlik Konseyi tarafından desteklenen 2236 (2016) sayılı karar çerçevesinde ateşkes rejiminin güçlendirilmesine karar verilmiştir. Ateşkesi gözlemlemek için de Türkiye, İran ve Rusya üçlü bir görev gücü oluşturulmuştur (Astana Bildirgesinin tam metni, 2017). Esad rejimi ve muhalifler arasındaki dolaylı görüşmeler BM gazetisinde 23 Şubat-3 Mart 2017 tarihleri arasında Cenevre'de gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, müzakereler neticesinde Suriye'de tam yetkili bir geçiş yönetimi kurulmasını, bu yönetimin anayasayı hazırlamasını, ardından ülkeyi adil seçimlere götürmeyi öngören BM Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı kararda çizilen yol haritası çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak Cenevre 4'te bir dönüm noktası teşkil edecek gelişmeler kaydedilmemiştir (Suriye Konulu Cenevre..., 2017). Cenevre ve Astana'da devam eden diplomatik görüşmeler uzun süre devam edeceğine benzemektedir.

2. FIRAT KALKANI OPERASYONU'NUN ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN MEŞRUIYETİ

Türkiye'nin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Operasyonu uluslararası hukuka uygun olup bu konudaki ana argümanlarımız şunlar olabilir: i) BM Güvenlik Konseyi'nin İŞİD ile mücadelede almış olduğu 1373 (2001), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararlar; ii) BM Andlaşması md. 51 çerçevesinde meşru müdafaa hakkı; iii) Davetle müdahale doktrini.

2.1. BM Güvenlik Konseyi Kararları ve Fırat Kalkanı Operasyonu

BM Andlaşması'nın "Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Durumunda Yapılacak Hareket" başlığını taşıyan VII. Bölümünde düzenlenen kolektif güvenlik sistemi terörizmle mücadelede etkin bir mekanizma sağlamaktadır. Bu mekanizmanın hare-

kete geçebilmesi için öncelikle Güvenlik Konseyi'nin, md. 39 çerçevesinde terörizm eylemleri nedeniyle barışın tehdit edildiği, bozulduğu veya bir saldırı eyleminin gerçekleştiğini tespit etmesi gereklidir. Güvenlik Konseyi bu saptamayı yaptıktan sonra md. 41 çerçevesinde kuvvet kullanılmasını gerektirmeyen ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulanmasına karar verebileceği gibi bu tür yaptırımların uygun olmadığı veya olmayacağına kanaat getirmesi halinde md. 42 çerçevesinde kara, hava ve deniz kuvvetleri aracılığıyla gerekli gördüğü kuvvet kullanılmasını içeren tedbirlerin alınmasına da karar verebilecektir. Günümüze kadar BM Güvenlik Konseyi terörizmi defalarca md. 39 çerçevesinde “uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdit” olarak nitelendirmiştir(S/RES/1054 (1996); S/RES/1189 (1998); S/RES/1267 (1999); S/RES/1368 (2001); S/RES/1373 (2001); S/RES/1377 (2001); S/RES/1435 (2002); bkz. Greenwood, 2002a:303). Ancak uluslararası barış ve güvenliğe yönelik terör tehdidini ortadan kaldırmak için hiçbir zaman kolektif güvenlik mekanizmasını işletmemiştir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin 1373 (UNSC/RES/1373(2001), 2170 (UNSC/RES/2170) ve 2178 (UNSC/RES/2178 (2014) sayılı kararları, terörizmle mücadelede küresel işbirliğinin gerekliliği üzerine devletleri ortak bir paydada hareket etmeye davet etmekte ancak kolektif güvenlik sistemini işletmemektedir.

Söz konusu kararlara biraz daha yakından baktığımızda *1373 (2001) sayılı karar*, Terörün doğrudan ya da dolaylı olarak desteklenmesinin engellenmesini öngörmektedir. Bu doğrultuda ilgili kararda; terörün finanse edilmesi, teröristlerin ve teröre destek verenlerin mal varlıklarının dondurulması, sınırlardan yasa dışı giriş ve çıkış kontrollerinin sıkılaştırılması, teröristlerin ya da terörist şebekelerinin hareketlerine, taklit edilmiş seyahat belgelerinin taklit edilebilirliğinin engellenmesi hususunda devletlere bir takım yükümlülükler yüklemektedir.

2170 (2014) sayılı karar; Irak'ta ve Suriye'de varlık gösteren IŞİD, El-Nusra, El-Kaide ve onunla ilişkili ekstremist gruplar tarafından gerçekleştirilen yoğun ve geniş çaplı insan hakları ihlallerinin kınanmasını öngörmektedir. Ayrıca karar, Irak ve Suriye'de bulunan radikal gruplara karşı finansal yaptırımların yanı sıra bu gruplara mensubiyeti bulunan kişileri de uluslararası yaptırımlara tabi tutmaktadır.

2178 (2014) sayılı karar; radikal ve cihadist örgütlere yabancı terörist savaşçıların katılmasını engelleme amacı taşımaktadır. Kararda ilk defa “*yabancı terörist savaşçı*” tanımı yapılmış, hukuki bir mevzuata tabi tutulmuştur. Kararda küresel terörizmin soruşturulması, kovuşturulması ve önlenmesinde devletlere bir takım sorumluluklar yüklenmiştir. Karar yabancı terörist savaşçılara ilişkin küresel işbirliğinin gerekliliği üzerine devletleri ortak bir paydada hareket etmeye davet ederken, devletlerin terörizmle mücadele ederken uluslararası insancıl hukuka bağlılığını ve kişi hak ve özgürlüklerine bağlı kalmasını öncelemektedir. Yabancı terörist savaşçıların IŞİD, El-Nusra ve El-Kaide gibi radikal gruplara katılımını engelleme adına bir dizi tedbirler alınmıştır: Söz konusu örgüt ve grupların finansal desteğinin kesilmesi; örgüte katılımın engellenmesi; örgütün silahsızlandırılması; sınır kontrollerinin yapılması; ülkeye giriş-çıkışların ya da transit geçişlerin engellenmesi; terör eylemine kışkırtmak için internetin kullanımı ve teröristlerin terör eylemlerine destek için teknolojiyi kullanmalarına engel olunması gibi tedbirleri içermektedir.

Sonuç olarak 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı BM Güvenlik Konseyi'nin IŞİD ile mücadelede almış olduğu spesifik kararlar, üye devletlere IŞİD'e karşı askeri güç kullanmasına izin-yetki vermemektedir (Kaya, 2017a). Bununla birlikte Türkiye'nin Fırat Kalkanı Operasyonu'nda BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararlarına atfı yapması, operasyonun hukuki meşruiyetini arttıracak ve terörizmle mücadele, koloniyonun bir parçası olan Türkiye'nin IŞİD ile mücadelesinde uluslararası destek kazanmasına hizmet edecektir.

Fırat Kalkanı Operasyonu'nun kalbini “meşru müdafaa” hakkı oluşturmaktadır.

2.2. Meşru Müdafaa Hakkı ve Fırat Kalkanı Operasyonu

Modern uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağı BM Andlaşması md. 2(4)'te somutlaşmış olup bu yasak şu şekilde düzenlenmiştir: “*Teşkilata üye devletler milletlerarası münasebetlerinde gerek bir başka devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile telif edilemeyecek herhangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar.*” Bu yasak günümüzde “jus cogens(*peremptory norm*)” kuralların temel bir ilkesi olarak kabul edilmektedir (Crawford, 1979:106; Dinstein, 2005:99; Simma, 1999:3). Yasak, terör örgütleri gibi devlet-dışı aktörlerin eylemlerini kapsamamaktadır (Arend ve Beck, 1993:146). Dolayısıyla silahlı devlet-dışı gruplar başka silahlı gruplara karşı ya da hükümet otoritesine karşı serbestçe kuvvet kullanabilmekte ve BM Andlaşması md. 2/4'ü ihlal etmiş olmamaktadır (Arend ve Beck, 1993:146).

Kuvvet kullanma yasağının tek istisnası vardır o da BM Andlaşması md. 51'de yer alan meşru müdafaa hakkıdır. Md. 51 şu şekildedir: “*Bu Andlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da kolektif meşru müdafaa hakkına hanel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Andlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.*”

Geçici bir hak olarak ortaya çıkan meşru müdafaa hakkını (Schacter, 1986a:132) meşru bir şekilde ifa edebilmek için öncelikle son çare olarak “silahlı saldırıya” mukabil bir yanıt niteliği taşımalıdır (Greenwood, 2015b: prg.7). Ancak silahlı saldırı kavramı BM Andlaşması'nda tanımlanmamış, BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1974 tarihli 3314 sayılı “Saldırının Tanımına İlişkin Kararı”¹ silahlı saldırının tanımından öte saldırganlığı tanımlamış olsa da kararın 3.maddesi kavramın geniş yorumlanmasına olanak tanımaktadır. Silahlı saldırı devlet tarafından yapılabileceği gibi devlet dışı bir aktör tarafından yapılması da mümkündür ve bu durum mağdur devletin meşru müdafaa hakkına hanel getirmez (Kaya, 2016b).

24 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen ve halen devam etmekte olan Fırat Kalkanı Operasyonunu BM Andlaşması'nın md. 51'de yer alan “doğal ve otonom bir hak” (Schacter, 1989:259; Wood, 2013:355) olan meşru müdafaa hakkının koşul-

1 3314 sayılı ‘Saldırının Tanımına İlişkin Karar’ın Türkçe çevirisi için bkz.(Gündüz, 2009:121); Kararın İngilizce orijinal hali için bkz. UNGA/RES./No. 3314 (XXIX), 14 December 1974

ları çerçevesinde analiz ettiğimizde temel soru Türkiye'ye karşı Esad Rejimi, IŞİD/DEAŞ ve PKK/PYD kaynaklı bir "silahlı saldırının" gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğidir.

2.2.1. Silahlı saldırının varlığı

Öncelikle Esad Rejimi Türkiye'ye karşı doğrudan şimdiye kadar bir silahlı saldırı gerçekleştirilmemiştir. Suriye kaynaklı mülteci akını en çok Türkiye'yi etkilemekte ve istikrarsızlaştırmakla birlikte bir "silahlı saldırı" olarak değerlendirilmemektedir (Schmitt, 2013:747). Buna karşılık devlet dışı aktör olarak zuhur eden IŞİD'in eylemleri açısından meseleyi ele aldığımızda ise; IŞİD, Türkiye'ye yönelik çok sayıda "ülkesel" terör saldırılarında bulunmuştur. Bu saldırılardan bazıları şunlardır: 6 Ocak 2015 Sultanahmet'te bombalı saldırı, 18 Mayıs 2015 Adana ve Mersin'de Halkların Demokratik Partisi (HDP)'ne yapılan bombalı saldırı, 20 Temmuz 2015 Suruç saldırısı, 10 Ekim 2015 Ankara Patlaması, 19 Mart 2016 Taksim saldırısı, 1 Mayıs 2016 Gaziantep Şehitkâmil ilçesi saldırısı, 28 Haziran 2016 Atatürk Havalimanı saldırısı, 20 Ağustos 2016 Gaziantep Şahinbey ilçesindeki bir düğündeki saldırı ve 1 Ocak 2016 Ortaköy Reina'daki silahlı saldırı. IŞİD'in silahlı saldırıları yalnızca canlı bomba eylemleri ile sınırlı kalmamış, muhtelif zamanlarda Suriye'nin kuzeyinde kontrol ettiği bölgelerden, Türkiye sınırındaki Türk topraklarına (Kilis ve Gaziantep) füze/roket saldırılarında da bulunmuştur (Erkmen, 2016).

IŞİD Türkiye'yi hedef alan silahlı saldırılarını: i) Türkiye'nin düşman bir rejime sahip olması; ii) Türkiye'nin IŞİD'le savaşıran koalisyonun bir parçası olması, iii) Suriye ve Irak'taki çatışmalara Türkiye'nin doğrudan müdahil olması, ve iv) Türkiye'de kendisine yaşam alanı bulabileceği yönündeki inanç nedeni ile gerçekleştirmektedir (Özer, 2016:265; Erkmen, 2016). Böylece Türkiye siyasal ve dinsel saikin örtüştüğü bir "hiper terör" sürecine maruz kalmıştır. IŞİD gerçekleştirdiği eylemler ve saldırılar ile toplumsal baskı ve kaos oluştururken, kitle iletişim araçlarıyla da gelecekteki eylemlerine zemin hazırlamakta ve hedef göstermektedir. Sekiz dilde yayımlanan "Rumiyah" adlı derginin hemen hemen bütün sayılarında "Türkiye devletini ve devlet adamlarını hedef gösteren" bir içerikle radikal eğilimli militanları eyleme teşvik etmektedir:

"Ey İslam diyarına hicret etmek isteyen mürtetlerin hicretlerine engel olduğu yiğitler! Türkiye tağutuna ve mürtet tabilerine saldırın! Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, mümin topluluğun gönüllerini ferahlatsın. Öncelikle küfrün önderlerine ve tağut başkanlarına saldırın!"²

Öte yandan Türkiye ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın ve onun uzantıları olan PYD/YPG'nin saldırılarına da maruz kalmıştır. PYD/YPG'nin Türkiye'ye dönük silahlı saldırıları da meşru müdafaa hakkını olanaklı kılmaktadır (Taşdemir, 2016a:82). Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde oluşturulabilecek olası bir Kürt özerk bölgesine karşı tavrı, PYD/YPG'nin Türkiye'ye yönelik havan topu saldırılarına ve terör tehdidine neden olmuştur.

2 Rumiyah dergisi Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, Peştunca, Uygurca ve Rusça gibi birçok dilde yayımlanmıştır. Şu ana kadar (Şubat 2017) 6 sayı olarak basılmıştır. (Rumiyah, 2015:3-4)

BBC'nin KCK (Kürdistan Topluluklar Birliği) üyesi Serhat Varto ile yaptığı mülakata "TAK(Kürdistan Özgürlük Şahinleri) ile PKK arasında hiçbir organik ilişki yoktur, o ayrı bir yapılanmadır" (Hamsici, 2016) söylemi ile her ne kadar iki farklı örgütmüş intibahı uyandırmaya çalışsa da aralarındaki "sembiyotik" ilişki devam etmektedir. 23 Aralık 2015 Sabiha Gökçen Havaalanı saldırı, 18 Şubat 2016 Ankara askeri servis aracı saldırısı, 13 Mart 2016 Ankara Kızılay saldırısı, 10 Aralık 2016 Beşiktaş saldırısı ve 17 Aralık 2016 Kayseri saldırısı TAK tarafından üstlenilmiştir. "PKK'nın Türkiye'nin batısındaki eylemlerinden ve saldırılarından sorumlu bir birim" (Mandracı, 2016) olan TAK'ın PKK ile bağlantısı, PYD/YPG'nin ortak amacı olan bağımsız Kürt devleti idealinin eylemsel biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Türkiye için PKK/PYD/YPG/TAK birdir, eş değerdir. Nasıl ki IŞİD ile El Kaide arasında ideolojik özdeşlik varsa PKK/PYD/YPG/TAK arasında da aynı ideolojik özdeşlik mevcuttur.

IŞİD ve PKK saldırılarının etki ve ölçü itibari ile bir silahlı saldırı boyutuna ulaşmış olması gereklidir.

2.2.1.1. Olayların toplamı teorisi

Bu teori mağdur devletin kuvvete dayalı tedbirlerinin terör hareketlerinin kümülatif etkilerini dikkate alarak sadece son terörist saldırı değil; geçmişteki illegal eylemlerin toplamına mütenasip bir kuvvet kullanmasının orantılı olacağını varsaymaktadır (Arend ve Beck, 1993:165). Teori, meşru müdafaa hakkı taleplerini değerlendirmek amacıyla birkaç küçük saldırı/olayın biriktirilmiş halinin vücut bulmuş halidir. Bilhassa kasıtlı olarak, çok sayıda küçük saldırı ve olaylara dayanan ve sürekliliği olan bir durumu ifade eden genel saldırının bir parçasıdır (Ruys, 2010:168-169). Tom Ruys'a göre "Olayların Toplamı Teorisi" meşru müdafaa hakkı düşüncesini önemli ölçüde destekler, ancak kanıtlar tamamen net değildir(Ruys, 2010:174). Ruys'un teori hakkındaki düşüncesi Karl Zemanek tarafından "şüpheli devlet pratiği" olarak değerlendirilmiştir (Zemanek, 2013:prg.7). Olayların toplamı teorisi BM Güvenlik Konseyi tarafından sıcak karşılanmamıştır (Albayrak, 2013:24). Ancak Uluslararası Adalet Divanı teoriyi açıkça desteklememekle birlikte, Petrol Platformları davasında bir dizi zorlayıcı eylemin kümülatif doğasının onları silahlı saldırı haline getireceğini ön gören bir dil kullanmıştır (Kretzmer, 2013:244). Olayların Toplamı Teorisi, uluslararası toplum tarafından genel kabul görmemiştir. Ancak devlet dışı terör saldırılarının devletleri ciddi bir problemle karşı karşıya bıraktığı gerçeği devletlerin hâkim görüşünde kırılmalara neden olmuştur (Kretzmer, 2013:243-244). Christan Tams bu durumu "yeni bir isteklilik hali" olarak vurgulamıştır (Tams, 2009:388).

Fırat Kalkanı Operasyonu "Olayların Toplamı Teorisi" bağlamında ele alındığında hem IŞİD kaynaklı hem de PKK/PYD/YPG/TAK kaynaklı yukarıda zikrettiğimiz saldırılar Türkiye'ye karşı yapılan kümülatif saldırılardır. Olayların toplamı teorisi kapsamında ele alındığında yapılan saldırılar genel bir saldırının parçalarını oluşturmakta, süreklilik arz etmekte ve bir silahlı saldırı boyutuna ulaşmaktadır.

2.2.1.2. Devam eden çatışma argümanı

Gerek IŞİD ile mücadelede gerekse PKK/PYD/YPG/TAK ile mücadelede Türkiye'nin uluslararası hukuk çerçevesinde ileri sürebileceği "devam eden çatışma" argümanına göre; IŞİD ile mücadele El Kaide'ye karşı yürütülen mücadelenin bir devamı olup; IŞİD'in ideolojisi, söylemi ve uzun vadeli amaçları El Kaide'ye benzetilmektedir (Gonzalez, 2015:156-159). Benzer şekilde bu teori PYD/YPG ile mücadelede de ileri sürülebilir. Türkiye PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG'ye karşı bir mücadele yürütmektedir. PYD/YPG bölgedeki varlığını Suriye iç savaşından yararlanarak sağlamlaştırmıştır. Suriye'nin kuzeyinde kontrolü altına aldığı toprakları kanton kurarak birleştirme isteği ve Kürt özerk bölgesi oluşturma düşüncesi, hem Türkiye'nin hem de Suriye'nin toprak bütünlüğüne hanel getirme tehdidi oluşturmaktadır. Öte yandan PYD/YPG bağlantılı militanların Türkiye üzerindeki saldırıları PKK'nın Suriye uzantısı olduğunun açık delilidir. Nitekim yargı kararıyla da uzantısı olduğu onaylanmıştır. Suriye'de faaliyet gösteren PYD ve YPG gibi örgütlerin PKK'nın Suriye'de faaliyet gösteren türdeşleri olduklarını belirten yerel mahkeme kararının Yargıtay tarafından onanmasıyla birlikte YPG ilk defa resmi olarak da terör örgütü olarak kabul edilmiştir (YPG 'terör örgütü', 2016). Türkiye'nin Fırat Kalkanı Operasyonu ile Suriye'nin kuzeyinde bulunan terör örgütü PYD/YPG'ye karşı mücadelesi de devam eden çatışma argümanı bağlamında meşrudur.

2.2.1.3. Yönetilemeyen alan (Ungoverned space)

Yönetilemeyen alanın varlığı hem ana ülkenin toprak bütünlüğüne, hem de egeyen yetkilerine hanel getirirken, sınırdaş olduğu ülkelerde istikrarın ve düzenin bozulmasına neden olabilir. Nitekim 1990'lı yıllarda Liberya'da meydana gelen çatışmalarda ortaya çıkan zayıf ve başarısız devlet, Andrew J. Taylor'un deyimiyle "mürekkep lekesi" gibi Fildişi Sahili'ne, Gine'ye ve Sierra Leone'ye yayılmıştır (Taylor, 2016:5). Yönetilemeyen alanda ortaya çıkan terör ve terör örgütleri, sınırdaş olduğu devletlerde etnisite, siyasi yakınlık veya ekonomik çıkarlara dayalı sınır-ötesi ağlar oluştururlar (Taylor, 2016:5).

Yönetilemeyen alanlar farklı derecelerde tehdit oluştururlar. Ya küresel cihadizm ile bağlantılı terörizm barındırır, ya cihat dışı terörizm ve suç şebekeleri için üsler sağlar ya da yönetilemeyen alanlar insani krizin en büyük tehdit unsuru olarak ortaya çıkar (Taylor, 2016:5-6). Suriye özelinden iç savaşla birlikte Esad rejimi ülke genelinde otoritesini yitirmiştir. Etnik ve dini olarak ayrışan ve homojen bir yapıya sahip olmayan Suriye, devam eden çatışmalarla birlikte "zayıf ve başarısız" bir devlete dönüşmüştür. Devlet otoritesinin olmadığı Suriye topraklarında terör örgütleri yuvalanmış Türkiye sınırında etkin rol oynamaya başlamışlardır. Türkiye topraklarında beliren tehdit, küresel cihadizm ile bağlantılı olan IŞİD ve cihat dışı terör eylemleri ile varlık gösteren PKK'nın Suriye kolu YPG/PYD'dir. Yönetilmeyen alanda ortaya çıkan iki terör örgütü kendi devlet inşa süreçlerini hızlandırırken homojen olmayan Suriye nüfusu üzerinde insani krizlere neden olmuşlardır. Öte yandan yönetilemeyen topraklardan Türkiye'ye yapılan silahlı saldırılar ile ülke güvenliği, milletin can ve mal güvenliği tehdit altında kalmıştır. Sonuç olarak Silahlı Faaliyetler (Armed Activities) Davasında, Yargıç Kooijmans ve Simma ta-

rafından savunulduğu üzere (Separate Opinion of Judge Simma, 2005:prg.12), “*Düzensiz güçler tarafından, yönetilemeyen alanlardan komşu devlete karşı silahlı saldırı gerçekleştirilirse, bu faaliyetler ülke devletine izafe edilemese bile, silahlı saldırı teşkil etmektedir.*” (Hâkimi, 2015:9-10) mağdur devlete, “ülke-dışı meşru müdafaa” (extra-territorial self-defence) hakkını vermektedir.

2.2.1.4. İsteksizlik (unwilling) ve aciziyet (unable) testi

İsteksizlik ve aciziyet” doktrini kökenlerini “tarafsızlık” hukukundan alır. (Deeks, 2012, 496-498) Günümüzde mağdur devletin sürekli tehdidi ortadan kaldırmak için son çare-ultima ratio- tedbir olarak başvurabileceği kabul görmektedir. (Deeks, 2012, 504)

Ülkesinden kaynaklanan terör faaliyetlerini önlemede isteksiz ve aciziyet durumundan bahsedebilmek için ülke devletinin mağdur devlete topraklarında güç kullanması için “rıza” göstermemesi gereklidir. Ülke devletinin rızası varsa “isteksizlik ve aciziyet” testine başvurulamaz. (Deeks, 2012, 519; Shah, 2008:88; Williams, 2013:625). İsteksizlik ve aciziyet testi nispeten bir açıklamaya kavuşmuş olsa da temel parametreleri tam olarak tanımlanmamıştır. Ashley Deeks, son iki yüzyıllık devlet pratiği üzerinden test unsurlarını analiz ederken “*iyi ifade edilmemiş (not well articulated)*” olduklarını ifade eder (Deeks, 2012:501). Deeks’e göre isteksizlik ve aciziyet testinin temel ilkeleri; ana devlet ile rıza veya işbirliğine öncelik verilmeli; ana devletin tehdide makul bir süre içince karşılık vermesi beklenmeli; mağdur devlet, ana devletin hedef bölgesindeki kontrol ve kapasitesini makul bir şekilde değerlendirmesini istemeli; mağdur devlet, ana devletin tehdidi bastırma yöntemlerini ve ana devlet ile geçmişteki ilişkilerini değerlendirmelidir (Deeks, 2012:533). Kinga Tibori-Szabo ise ciddi bir sonuç doğuran silahlı saldırı ve gereklilik üzerine testi kurarken bir diğer ilkeyi ise ana devlete odaklanma olarak ele almaktadır. Tibori-Szabo’ya göre “devlet” üzerine odaklanma unsuru şu temellere dayanmaktadır: i) Ana devletin, devlet dışı aktörlere yönelik geçmiş ve güncel tavrına, askeri yeteneklerine; ii) ana devletin silahlı saldırıdan hemen sonra mağdur devlet/komşu devletlerle alınan tedbirlere; iii)silahlı grubun kendi topraklarında üsleri bulundurmasını önleme amaçlı eylemlere. (Tibori-Szabo, 2016:90-93). Yoram Dinstein’e göre isteksizlik ve aciziyet testinin parametreleri şunlardır: mağdur devletin uyguladığı güç; i) silahlı saldırıya tepki niteliği taşınmalı; ii) önleyici olmamalı; iii) saldırının tekrarlanması beklenmeli; iv) mağdur devlet ana devletin saldırıların olasılığını ortadan kaldırmak için kendi topraklarında gerekli önlemleri alamaya çağını ya da istemediğini doğrulamalı; v) mağdur devlet ana devletin rızasını istemeli ve güç kullanımı son çare olmalı (Dinstein, 2011:275). Deeks, Tibori-Szabo ve Dinstein’in ele aldığı isteksizlik ve aciziyet testinin temel ilkelerinin ve parametrelerinin amacı devletin egemen yetkilerine halel getirmeden önce, devlete tehditle başa çıkma fırsatının sağlanmasıdır.

Suriye’de Esad rejimi ülkenin bütününde otoritesini yitirdiği için ve daha önemi Türkiye’nin izlediği Suriye dış politikadan rahatsız olduğu için Suriye kaynaklı IŞİD ve YPG/PYD saldırılarını önlemede hem “aciziyet” içinde hem de “isteksizdir”. Nitekim Fırat Kalkanı başladığında “Türk Tanklarının Suriye’ye girmesini egemen-

lik ihlali olarak” değerlendirmiş ve BM Genel Sekreterine ve BM Güvenlik Konseyi’ne bir mektupla Türkiye’yi şikayet etmiştir.” (Suriye Türkiye’yi BM’ye..., 2017).

2.2.2. Gereklilik, Aciliyet ve Orantılılık İlkesi Açısından Fırat Kalkanı Operasyonu

Uluslararası hukukta meşru müdafaa fikri eski çağlardan beri bireysel meşru müdafaa fikri olarak gelişim göstermiştir. Doğal bir hak olarak ortaya çıkan meşru müdafaa hakkı Hugo Grotius’a göre pozitif hukuk tarafından sınırlanamaz (Jacobson, 1998:10). Oscar Schacter ise “*Self-Defence and the Rule of Law*” adlı makalesinde “devlet otoritesinin ya da devletin varlığının ciddi tehdit altında olduğu durumlarda yasalar tarafından sınırlanamaz” vurgusuyla meşru müdafaa hakkını Grotius’a benzer şekilde ifade etmiştir (Schacter, 1986b:260). Ancak bir devletin meşru müdafaa konusunda harekete geçme hakkı olduğu gerçeği sınırsız bir güç kullanmaya yetkili olduğu anlamına gelmez. Silahlı saldırıya maruz kalan devlet saldırıyı durdurmak, bertaraf etmek ve saldırıda işgal edilen toprakları kurtarmak hakkına haizdir. Bu yüzden, meşru müdafaa hakkı için yapılan eylemin meşruiyetini belirleme kriterleri vardır. Bunlar; gereklilik, aciliyet ve orantılılıktır (Chainoglou, 2007:62). Gereklilik, aciliyet ve orantılılık kriterleri uluslararası örf ve adet hukukundan kaynaklanan koşullardır (Arent ve Beck, 1993:165). Yalnızca uğranılan silahlı saldırıyı bertaraf etmeyi amaçlayan bu kriterlere uyulması, mukabil yanıtın cezalandırıcı zararlar karşılığa dönüşmesini önlemektedir. Gereklilik kriteri çerçevesinde barışçıl yollar öncelikle tüketilmeli; son çare olarak güç kullanılmamalıdır. Meşru müdafaa tedbiri ile silahlı saldırı arasında zamansal açıdan kopukluk olmamalıdır. Orantılılık kriteri çerçevesinde eylemler silahlı saldırının kaynağına yöneltilmelidir. Sivil zaiyat önlenmeli, siviller ve sivil nesnelere saldırının hedefi olmamalıdır (ABD: Rusya’nın IŞİD dışındaki hedefleri..., 2015).

Türkiye, sınır güvenliğine, vatandaşlarının can ve mal güvenliğine dönük yapılan silahlı saldırılar karşısında Fırat Kalkanı Operasyonu’nu başlatmıştır. 2013’ten bu yana devam eden silahlı saldırılar ile Türkiye’nin Operasyonu arasında “zamansal” bir kopukluk meydana gelmemiştir.³ Operasyonu, silahlı saldırının kaynağı olan IŞİD unsur ve hedeflerine yöneltilmiş; Suriye ordusu ve alt yapısı hedeflenmemiştir. Türkiye silahlı mücadelesini sivil unsurlardan uzak tutmaktadır. TC Başbakanlık Koordinasyon Merkezi “*Suriye’de icra edilen harekât kapsamında bölgede yaşayan sivil halkın zarar görmemesi için Türk Silahlı Kuvvetleri her türlü tedbiri almakta ve bu konuda azami hassasiyet göstermektedir*” açıklaması ile sivil unsurlara karşı gösterilen hassasiyet vurgulanmıştır (TC Başbakanlık Koordinasyon Merkezi, 2016). Terör unsurlarından arındırılan yerler yerinden edilmiş Suriye halkına açılmış, bölgede ihtiyaç sahiplerine insani yardım ulaştırılmıştır. Rejim değişikliği ya da cezalandırma amacı taşımayan Fırat Kalkanı Operasyonu “zararla karşılık” olmaktan uzaktır. Örfi Ulusla-

3 Ancak bazı durumlarda meşru müdafaa hakkının kullanımı gecikmelere neden olabilir. Körfez Savaşı’nda Irak’ın Kuveyt’i işgalinden altı ay sonra Kuveyt kuvvet kullanabilmiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin uyguladığı ambargonun neticesinin beklenmesi gecikmenin ana sebebinin oluşturmaktadır. Öte yandan 1982 yılında Falkland Adalarının Arjantin tarafından işgal edilmesi karşısında İngiltere meşru müdafaa hakkını coğrafi engeller, ordunun hazırlık süreci gibi nedenlerden dolayı beklenenden geç kullanmıştır. Bu tür gecikmeler hakkın kaybı anlamına gelmemektedir (Aral, 1999:28)

rarası Hukuktan kaynaklanan gereklilik, orantılılık ve aciziyet kriterlerine uygundur. Operasyon, Esad Rejimi dışında uluslararası toplum tarafından kınanmamıştır.

2.2.3. Önleyici ve Önalcı Meşru Müdafaa Hakkı

(Anticipatory/Pre-emptive Self-Defence) ve Fırat Kalkanı Operasyonu

Türkiye Fırat Kalkanı Operasyonu'nu önleyici-önalcı meşru müdafaa doktrinine dayandırmamıştır. Önleyici meşru müdafaa doktrini ABD Dışişleri Bakanı Daniel Webster tarafından Caroline olayında ortaya konmuştur. Caroline kriterine göre “*ani, karşı konulmaz, başka bir araç seçimine ve düşünmeye imkân bırakmayan bir meşru müdafaa zaruretinin olduğunun*” kanıtlanması ve “*meşru müdafaa zarureti ile haklı görülebilecek bir eylem, bu zaruret (necessity) ile sınırlı olmalı ve kesinlikle bu kapsam dahilinde kalmalıdır*”. Caroline testine göre meşru müdafaa hakkı sadece “silahlı saldırının” gerçekleşmesi halinde değil saldırının henüz gerçekleşmediği fakat gerçekleşmesi ihtimalinin yüksek olduğu hallerde de vardır. Devlet uygulamalarına baktığımızda 1962-63 Küba Füze Krizi; 1967 Arap-İsrail Savaşı; 1981 Osirak Nükleer Reaktörünün bombalanması olayları önleyici meşru müdafaa hakkına dayanılarak meşrulaştırılmıştır. Devletler arasında bu hakka karşı çıkanlar olduğu gibi destekleyenler de vardır (Alexandrov, 1996:161).

Önalcı-sezgisel meşru müdafaa hakkı ise BM Andlaşması öncesi dönemde mevcut olan örfi hukuktaki önleyici meşru müdafaa hakkındaki “vukuu muhakkak” tehdit koşulunun aranmayacağını; “vukuu muhtemel-potansiyel” tehditlere karşı münferiden kuvvet kullanılarak yanıt verileceğini öngörmektedir. Böylece önleyici meşru müdafaa hakkını daha da genişletmektedir (Taşdemir, 2006c:249-261). ABD'nin 2003 Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu ön alıcı-sezgisel meşru müdafaa hakkının bir uygulaması olarak görülmüş ve uluslararası toplum tarafından kınanmıştır (Taşdemir, 2006c:260). Ön-alcı meşru müdafaa doktrini olgusal koşullar ve devlet uygulamaları tarafından kabul görmemekte ve kınanmaktadır (Gogia, 2015:20). Bu nedenle Türkiye, IŞİD ve PYD ile mücadelede önleyici veya ön-alcı meşru müdafaa doktrinine başvurmamalıdır.

2.2.4. Kolektif Meşru Müdafaa ve Fırat Kalkanı Operasyonu

Kolektif meşru müdafaa hakkı, BM Andlaşması md. 51'in, meşru müdafaa hakkını geliştirdiği yönlerden birisidir (Alexandrov, 1996:95). Kolektif meşru müdafaa hakkının kullanılmasında da bireysel meşru müdafaa hakkının kullanılmasında aranan koşulların hepsi aranmaktadır. Yani kolektif meşru müdafaa da doğrudan ya da dolaylı bir silahlı saldırının gerçekleşmiş olması; alınan meşru müdafaa tedbirlerinin BM Güvenlik Konseyi'ne bildirilmiş olması; Güvenlik Konseyi harekete geçinceye kadar başvurulmuş geçici nitelikte istisnai bir hak olması ve örfi hukuktan kaynaklanan gereklilik, aciliyet ve orantılılık kriterlerine uygun olarak gerçekleştirilmesi şarttır. Bireysel meşru müdafaa hakkından farklı olarak kolektif meşru müdafaa hakkının kullanılması için saldırıya uğrayan devletin bunu ilan edip açıkça yardım istemesi ya da 1949 Washington Anlaşması'nın 5. maddesinde olduğu gibi bir ülkeye yönelik saldırı topluluğun tümüne yönelik bir saldırı teşkil etmesi gereklidir (Gonzalez, 2015:144-145).

Türkiye'nin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Operasyonu bireysel meşru müdafaa hakkına dayanmaktadır. Türkiye, teorik açıdan başka devletlerden yardım talep ederek bu hakkı kolektif olarak da kullanabilir. Türkiye meşru müdafaa hakkının koşullarına uymak kaydı ile operasyonun ölçüsünü, kapsamını ve zamanlamasını sınırlandırma hakkına sahiptir. Ancak Türkiye yardım talebini geri çektiği an kolektif meşru müdafaa argümanı geçersiz hale gelecektir.

2.2.5. Davetle Müdahale, Müdahaleye Karşı-Müdahale, Koruma Sorumluluğu ve Fırat Kalkanı Operasyonu

Türkiye Fırat Kalkanı Operasyonunu meşru müdafaa hakkı dışında başka doktrinlere başvurarak da meşrulaştırabilir. Bu doktrinler arasında “davetle müdahale”, “müdahaleye karşı müdahale ve “koruma yükümlülüğü” yer alır. Davetle müdahalenin meşru olabilmesi için ana ölçüt iç karışıklığın *iç savaş (full-fledged civil war)* eşliğinin altında olması gereklidir. Tam ölçekli iç savaş eşığı aşıldığında ise “davet ile müdahale doktrini” uygulanamamaktadır. Ancak Rusya Suriye'deki müdahalesini bu argüman dayandırmaya devam etmektedir. Bu durum müdahaleye karşı karşı-müdahaleyi meşrulaştırmaktadır (Henderson, 2013: 664-669). Üstelik uluslararası toplum 11 Kasım 2012'de Doha'da Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) “Suriye halkının temsilcisi” olarak tanındığı için Türkiye ÖSO gibi ılımlı muhaliflerin daveti ile müdahale ettiğini de ileri sürebilir.

Koruma yükümlülüğü doktrini öncelikle devletlere kendi sınırları içindeki vatandaşlarını koruma görevini vermektedir. Devlet vatandaşlarını koruyamazsa ya da kendisi soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suç gibi ağır insan hakları ihlallerinde bulunursa bu sorumluluk uluslararası topluma geçmektedir. Koruma sorumluluğu, önleyici sorumluluk, reaksiyon sorumluluğu ve yeniden tesis etme sorumluluğunu kapsamaktadır. Suriye'de sivillerin korunması daha elzem hale gelmesine rağmen koruma yükümlülüğü doktrini uluslararası toplum tarafından işletilememiştir. Türkiye, Fırat Kalkanı Operasyonu'nu bu doktrine dayandırabilir ancak bu durum operasyonu “etik” açıdan uygun fakat hukuk açısından illegal hale getirir (Taşdemir, 2016b:169-171)

Sonuç

Mart 2011'de Suriye'de başlayan protestolar zamanla iç savaşa evrilmiştir. Bölgesel ve küresel aktörlerin yanı sıra devlet dışı silahlı aktörlerinde iç savaşa dâhil olmasıyla sorun giriftleşerek ulus-ötesi bir silahlı çatışma niteliği kazanmıştır. Terörizm, iç savaş, vekâlet savaşının örtüşerek devam ettiği bu süreci yöneten ve/veya yönetecek ve düzenleyecek uluslararası hukuk kuralların neler olduğu ve bunların işlevselliği ve hukuktaki mevcut “boşluklar” büyük tartışmaları beraberinde getirmiştir. Suriye'de devam eden çatışmalar çerçevesinde AB, ABD, Rusya, İran gibi devletlerin farklı amaçlarla gerçekleştirdikleri askeri müdahale ve uygulamalarının meşruluğunu değerlendirecek bir merci, forum yoktur. Zira veto nedeniyle BM sistemi tıpkı “soğuk savaş” döneminde olduğu gibi yeniden kilitlenmiştir. Bu durum terörizmle “küresel savaş” adı altında meşruiyet zırhı giydirilerek gerçekleştirilen müdahalelerin aslında müdahaleci devletlerin kendi “jeo-politik” çıkarlarını koru-

ma ve gerçekleştirme gayreti çabasından başka bir şey değildir. Suriye iç savaşının uzamasının ardında tam da bu gerekçe yatmaktadır.

Devlet dışı silahlı aktörlerin sürekli ve sistematik saldırılarına maruz kalan Türkiye, BM Andlaşması md. 51 çerçevesinde doğal olan “meşru müdafaa” hakkını kullanılmaktadır. Biran önce bu iddiamızı ve haklı gerekçelerimizi BM Genel Sekreterine bir mektupla iletmemiz gereklidir. Operasyonun Esad rejimini devirme amacını taşımadığı; cezalandırıcı nitelikte olmadığı; uğranılan silahlı saldırılar ile orantılı ve gerekli bir yanıt olduğu ortaya konmalıdır.

Kuvvet kullanma normlarının aşındığı bir dönemden geçerken Türkiye’nin “sınırlarını, vatandaşlarını ve bekasını” korumak için gerçekleştirdiği Fırat Kalkanının Uluslararası Hukuk açısından meşruiyetini araştırmak “zorlama” bir çaba gibi gelebilir. Ancak gelecekte olası yaptırımlara maruz kalmamak için; haklarımızı dünyaya duyurmak ve bunları garanti altına almak için bu gayreti göstermek zorundayız.

Kaynakça

- ABD: Rusya’nın İŞİD dışındaki hedefleri vurduğu anlaşılıyor. *NTV*. Erişim Tarihi: 6.01.2016, <http://www.ntv.com.tr/dunya/abd-rusyanin-isis-disindaki-hedefleri-vurdugu-anlasiliyor,XCGcR6jWX0iEBwrnplyngA>
- Acun, C. (2016). 5 Soru: Fırat Kalkanı Operasyonu. *SETA*. Erişim Tarihi: 01.12.2016 <http://www.setav.org/5-soru-firat-kalkanı-operasyonu/>
- Akutay, S. S. ve Ateş, D. (2013). Türkiye’nin Sınır Ötesi Operasyonlarının Hukuki Çerçevesi. *Gazi Üniversitesi hukuk fakültesi dergisi*. 17(3). 109-146.
- Albayrak, G. (2013). *Uluslararası hukukta hedef alarak öldürme*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Alexandrov, S. A. (1996). *Self-defence Against the use of force in international law*. The Hague: Kluwer Law International.
- Aral, B. (1999). *Uluslararası hukukta meşru müdafaa hakkı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Arend, A. C. ve Beck, R. J. (1993). *International law and the use of force*. London and New York: Routledge.
- Armed Activities on the Territory of the Congo (2005).
- Astana Bildirgesinin tam metni (2017). *Aljazeera*. Erişim Tarihi: 21.02.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/astana-bildirgesinin-tam-metni>
- Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgement of 27 June 1986, ICJ Rep. 94.
- Chainoglou, K. (2007). *Reconceptualising self-defence in international law*. *King’s Law Journal*. 18(1). 61-94.
- Crawford, J. (1979), *The Creation of States in international law*. Oxford: Clarendon.
- Çakar, D. (2016). Operation Euphrates Shields: What is Happening on Turkish-Syrian Border?. *The Southern Times: The Newspaper for Southern Africa*. Erişim Tarihi: 09.12.2016, <https://southernafrican.news/2016/09/09/operation-euphrates-shield-what-is-happening-on-turkish-syrian-border/>
- Deeks, A. S. (2012). Unwilling or Unable”: Toward a Normative Framework for Extraterritorial Self-Defence. *Virginia journal of international law*. 5(3). 483-550.

- Dinstein, Y. (2005). *War, aggression and self-defence*. (fourth edition). Cambridge: Cambridge University.
- Dışişleri Bakanlığı: Müttefikimiz ABD'nin, Münbiç Taahhüdünün Bir An Önce Gerçekleşmesini Bekliyoruz (2016). *Hürriyet*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/disisleri-bakanligi-muttefikimiz-abdnin-mun-40212095>
- El-Bab Sonrası Münbiç Planı İçin Görüşmeler Sürüyor (2017). *Habertürk*. Erişim Tarihi: 22.02.2017, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1345620-el-bab-sonrasi-munbic-plani-icin-gorusmeler-suruyor>
- Erkmen, S. (2016). IŞİD Türkiye'de Neyi Hedefliyor? (2016). *Al Jazeera Türk*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isid-turkiyede-neyi-hedefliyor>.
- Euphrates Shields Operation: An Extra impetus for Turkish policy opinions (2016). *Jusoor for studies*.
- Gogia, V. (2015). *The Legal position of the Islamic State in international law*. Erişim Tarihi: 17.12.2016, <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=5467422&fileId=7854976>.
- Gonzalez, O. (2015). The Pen and the Sword: Legal Justifications for the United States' Engagement against The Islamic State of Iraq and Syria (ISIS). *Fordham international law journal*. 39(1). 133-177.
- Greenwood, C. (2002a). International law and the war against terrorism. *International affairs*. 78(2). 301-317.
- Greenwood, C. (2015b). Self-Defence. *Max Planck encyclopedia of public international law* (Ed. Rüdiger Wolfrum). Heidelberg: Oxford University.
- Gündüz, A. (2009). *Milletlerarası hukuk, temel belgeler, örnek kararlar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Hâkimi, M. (2015). Defensive Force against Non-State Actors: The State of Play. *International law studies*. (91). 1-31.
- Hamsici, M. (2016). PKK, TAK'ın Saldırılarını Neden Durdurmuyor?. *BBC Türkçe*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160318_kck_rop
- Henderson, C. (2013). The Provision of Arms and "Non-Lethal" Assistance to Governmental and Opposition Forces. *UNSW law journal*. 36(2). 642-681.
- Henry, E. (2009). The Sukhoi Su-24 Incident between Russia and Turkey. *Russian law journal*. 4(1). 8-21.
- Jacobson, M. R. (1998). War in the Information Age: International Law, Self-Defence and the Problem of "Non-Armed" Attacks. *Journal of strategic studies*. 21(3). 1-23.
- Jager, J. (2016). Turkey's Operation Euphrates Shield: An Exemplar of Joint Combined Arms Maneuver. *Small wars journal*. Erişim Tarihi: 07.12.2016, <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/turkey%E2%80%99s-operation-euphrates-shield-an-exemplar-of-joint-combined-arms-maneuver>
- Kaya, İ. (2014a). IŞİD İle Mücadele ve Uluslararası Hukuk, *Stratejik düşünce enstitüsü (SDE)*. Erişim Tarihi: 21.02.2017, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/isid-ile-mucadele-ve-uluslararası-hukuk/4037>
- Kaya, İ. (2016b). Turkey and the Coalition against ISIL: Some Legal Observations. *Center for strategic research*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, <https://sam.gov.tr/turkey-and-the-coalition-against-isis-some-legal-observations/>

- Kretzmer, D. (2013). The Inherent Right to Self-Defence and Proportionality jus ad Bellum. *The European journal of international law*. 24(1). 235-282.
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons [Advisory Opinion] [1996] ICJ Rep. 226.
- Leigh, K. (2014). How the Kurdish PYD Operates its own Autonomous Government. *News Deeply*. Erişim Tarihi: 02.12.2016, <https://www.newsdeeply.com/syria/articles/2014/02/18/how-the-kurdish-pyd-operates-its-own-autonomous-government>
- Mandıracı, B. (2016), Turkey's PKK Conflict: The Death Toll. *International crisis group*. Erişim Tarihi: 09.12.2016, <https://www.crisisgroup.org/who-we-are>
- Münbiç'te PYD Eliyle Bayrak Savaşı (2017). *Yeni Şafak*. Erişim Tarihi: 06.03.2016, <http://www.yenisafak.com/dunya/munbichte-pyd-eliyle-bayrak-savasi-2623417>
- Orhan, O. (2016a). Türkiye Suriye'de Kalıcı Olmak İstemiyor. *Orsam bölgesel gelişmeler söyleşileri*. No.34.
- Orhan, O. (2016b). Fırat Kalkanı: Hedefler, Fırsatlar ve Riskler. *Ortadoğu analiz*. 8(77). 10-13.
- Orhan, O. (2016c). Fırat Kalkanında Kritik Eşik: El Bab ve Sonrası. *Anadolu Ajansı*. Erişim Tarihi: 22.02.2017, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/firat-kalkaninda-kritik-esik-el-bab-ve-sonrasi/699388>
- Özer, A. (2016). Kabuk Devlet ve IŞİD. *Suriye*, çatışma ve uluslararası hukuk (Ed. Fatma Taşdemir). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Pothecary, J. (2016). Syria's Conflict: Managing Turkey's Intervention. *Terrorism Monitor: In-Depth analysis of the war on terror*. 14(18). 1-11.
- PYD Münbiç'i Rejime teslim ettiğini duyurdu (2017). *Quasion News*. Erişim Tarihi: 06.03.2017, http://qasioun.net/tr/news/show/54138/PYD_M%C3%BCnbi%C3%A7'i_Suriye_rejimine_teslim_etti%C4%9Fini_duyurdu
- Rumiyah (2015). *El Hayat merkezi*. Sayı: 3.
- Ruys, T. (2010). *Armed Attack and article of the UN Charter: evolutions in customary law and practice*. New York: Cambridge University.
- Safe Zone: Priority Goal of Turkey's Euphrates Shields Operation in Syria (2016). *Sputnik international search*. Erişim Tarihi: 02.12.2016, <https://sputniknews.com/middleeast/201609091045140757-turkey-syria-military-operation/>
- Schachter, O. (1986a). In Defense of International Rules on the Use of Force. *University of Chicago law review*. 53(1). 13-146.
- Schachter, O. (1989b). Self Defence and the Rule of Law. *The American Journal of international law*. 83(2). 259-277.
- Schmitt, M. N. (2013). The Syrian Intervention: Assessing the Possible International Law Justifications. *International law studies*. (89). 744-756.
- Separate Opinion of Judge Simma (2005). Erişim Tarihi: 16.01.2016, <http://www.icj-cij.org/docket/files/116/10455.pdf>,
- Shah, N. A. (2008). *Self-defense in Islamic and international law: Assessing Al-Qaeda and the invasion of Iraq*. New York: Palgrave Macmillan.
- Simma, B. (1999). NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects. *European Journal of international law*. (10). 1-22.
- Şen, A. (2015). Suriye Askeri Muhalefeti. *Ortadoğu stratejik araştırmalar merkezi*. Rapor No: 202.

- Suriye Konulu Cenevre 4 Görüşmelerinin Sonuçları (2017). *Dünya bülteni*. Erişim Tarihi: 06.03.2017, <http://www.dunyabulteni.net/manset/395346/suriye-konulu-cenevre-4-gorusmelerinin-sonuclari-analiz>
- Suriye Türkiye'yi BM'ye şikâyet etti (2016). *Sputniknews*. Erişim Tarihi: 06.03.2017, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201608301024614854-suriye-turkiye-bm/>
- Taylor, A. J. (2016). Thoughts on the Nature and Consequences of Ungoverned Spaces. *SAIS Review of international affairs*. 36(1). 5-15.
- Tams, C. J. (2009). The Use of Force against Terrorists. *The European Journal of international law*. 20(2). 359-397.
- Taşdemir, F. (2016a). Kuvvet Kullanma Hukuku (Jus Ad Bellum) Açısından IŞİD ile Mücadele. *Suriye, çatışma ve uluslararası hukuk* (Ed. F. Taşdemir). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Taşdemir, F. (2016b). Suriye İç Savaşına Üçüncü Devletlerin Müdahalesi ve Uluslararası Hukuk. *Suriye, çatışma ve uluslararası hukuk* (Ed. F. Taşdemir). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Taşdemir, F. (2006c). *Uluslararası terörizme karşı devletlerin ülkeleri dışında münferiden kuvvete başvurma yetkisi*. Ankara: USAK.
- TC Başbakanlık, Başbakanlık Koordinasyon Merkezi Basın Açıklaması. *Fırat Kalkanı operasyonu* (2016). Erişim Tarihi: 01.12.2016, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=2a0e4e31-1a6d-4d65-9074-cc8b7097d0f6
- Tharoor, I. (2016). Turkey's Syria offensive is as much about the Kurds as ISIS. *The Washington Post*. Erişim Tarihi: 02.12.2016, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/08/24/turkeys-syria-offensive-is-as-much-about-the-kurds-as-isis/?utm_term=.c5c528b85b61
- Tibori-Szabo, K. (2016). The "Unwilling or Unable" Test and the law of self-defence. *fundamental rights in international and European law* (Ed. Christophe Paulussen et al). The Hague: Asser Press.
- Turkey sets 3 red lines in Euphrates Shields (2016). *Orient Net*. Erişim Tarihi: 12.12.2016, http://orient-news.net/en/news_show/123983/0/Turkey-sets-red-lines-in-Euphrates-Shield---Spokesman
- UNGA/RES./No. 3314 (XXIX) (1974)
- UNSC/RES/1373 (2001)
- UNSC/RES/2170 (2014)
- UNSC/RES/2178 (2014)
- Williams, G. D. (2013). Piercing the Shield of Sovereignty: An Assessment of the Legal Status of the 'Unwilling or Unable' Test. *UNSW law journal*. 36(2). 619-641.
- Wood, M. (2013). International Law And The Use Of Force: What Happens In Practice?. *Indian journal of international law*. (53). 345-367.
- YPG 'Terör Örgütü' Olarak Tanımlandı (2016). *Habertürk*. Erişim Tarihi: 01.01.2017, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1200271-ypg-teror-orgutu-olarak-tanimland>
- Zemanek, K. (2013). Armed Attack. *Max Planck encyclopedia of public international law* (Ed. Rüdiger Wolfrum). Heidelberg: Oxford University.